

УДК 821.162.1: (477)

Ярослав НАХЛІК
Національний університет
«Львівська політехніка»

МАТЕРІАЛЬНЕ У ПОЕЗІЇ ПОЛЬСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО РАНЬОГО МОДЕРНІЗМУ: В'ЯЗНИЦЯ ДУХА ЧИ ПРИХИСТОК ДУШІ

Статтю присвячено дослідженню розвитку ідей дуалізму людської сутності у польській та українській поезії раннього модернізму на матеріалі творів А. Лянге, Т. Міцінського, К. Тетмаєра, П. Карманського, В. Пачовського, С. Твердохліба, С. Чарнецького. У компаративному ключі з'ясовано основні особливості функціонування топіки душі / тіла у поетичному світі. Найтісніше семантичне поле поняття тіла / душі / духа в модерністській поезії пов'язане з поняттями буття, вічності, ув'язнення / звільнення, смерті та Абсолюту.

Ключові слова: матерія, тіло, душа, дух, монізм, дуалізм, трансцендентне, онтологія.

The present article is devoted to the exploration of the human essence dualism in Polish and Ukrainian poetry of early modernism on the grounds of poetry by A. Lange, T. Miciński, K. Tetmajer, P. Karmansky, W. Pachowsky, S. Twerdohlib, S. Charnecky. With the use of comparative approach the main features of body / soul topoi functioning in poetical world. Most closely semantic field of the body / soul / spirit concept is linked to the concepts of existence, eternity, detention / liberation, death and Absolute.

Key words: matter, body, soul, spirit, monism, dualism, transcendence, ontology.

Artykuł jest poświęcony badaniu rozwoju idei dualizmu istoty ludzkiej w polskiej i ukraińskiej poezji wczesnego modernizmu na materiale poezji A. Lange, T. Micińskiego, K. Tetmajera, P. Karmanskiego, W. Paczowskiego, S. Twerdohliba, S. Charneckiego. W komparatystycznym ujęciu zostały wyjaśnione podstawowe osobliwości funkcjonowania topiki duszy / ciała w świecie poetyckim. Najściślej pole znaczeniowe pojęcia ciała / duszy / ducha w poezji modernistycznej jest związane z pojęciami bytu, wieczności, więzienia / uwolnienia się, śmierci i Absolutu.

Słowa kluczowe: materia, ciało, dusza, duch, monizm, dualizm, transcendencja, ontologia.

Характерний для поетичних творів митців епохи fin de siècle екзистенціал страждання, смутку, ситуація екзистенційної пустки, зневіри, безвиході часто артикулюється в поезії раннього модернізму через концепт людини як поєднання душі й тіла, духовного і матеріального. Цей концепт використовується також в оптимістичному, вітальному ключі, щоб передати захоплення повнотою життя, гедоністичну радість. Говорячи про метафізику поезії раннього модернізму, не слід забувати, що в основі модерністської онтології, есхатології і навіть теософії лежить змагання двох основоположних світоглядних ідей: платонівського дуалізму та аристотелівського монізму.

Європейське середньовіччя проходило під знаком дуалізму, Відродженню з його антропоцентризмом ближчою виявилася моністична концепція людини, а позитивізм редукував діалектику душі / тіла, ліквідувавши проблему душі/духа як метафізичну, а отже, таку, що лежить за рамками раціонального пізнання. Однак, спираючись на філософські теорії попередніх епох, європейські мислителі зламу століть у роздумах над сутністю людини знову починають наголошувати на влас-

тивому їй дуалізмі. Серед польських філософів це К. Твардовський, В. Лютославський та С. Пшибишевський [6; 10; 15]. Вони стверджували, що такий дуалізм полягає не лише в тому, що тіло – матеріальне, а душа – ні. Це значно глибший дуалізм, який найчіткіше виявляється після смерті: тіло стає прахом, а душа – зазнає ініціації, розпочинає власне незалежне буття. Відповідно, саме душа є носієм самосвідомості, людського «Я».

Водночас В. Лютославський і Є. Жулавський вказували на нерозривний зв'язок тіла й душі. Тіло є в'язницею душі, але водночас єдиним її виразником, способом вияву. Крім цього, це її надійний прихисток у цьому світі, своєрідний саркофаг. Т. Міцінський наголошував на подібності душі й тіла через здатність відчувати біль, а К. Твардовський додавав, що саме почуття як конкретні вияви душі (сльози від страждання, посмішка від радості) можуть існувати лише завдяки матеріальній субстанції тіла. Не без впливу позитивістського раціоналізму з'являється також моністична концепція людини як симбіозу душі й тіла.

У добу Молодої Польщі значно частіше використовується дуалістичний підхід, що передбачає

чітке розмежування між тілом і душею, насамперед, на підставі протиставлення їх смертності / безсмертності. Непристосованість душі до самостійного життя у земному світі без тіла і постійна потреба дбати про тіло для продовження власної духової екзистенції видається поетам-модерністам джерелом постійних страждань, ще одним підтвердженням помилковості й муки людського існування. Це своєрідне замкнене коло взаємозалежності спричинює трактування фізичної сутності як саркофагу, гробівця душі, який водночас захищає її та поневолює. Таке сприйняття власної сутності демонструє ліричний герой К. Тетмаєра:

A oto moje pogrzebione ciało, a oto dusza moja
pogrzebiona.
[Sonet I, 9, с. 502]

Пишучи про діалектику душі/тіла у творчості цього поета, М. Стала зазначає, що К. Тетмаєр «переконаний, що тіло є перешкодою в осягненні повноти людськості, у переході до вищої, автентичної форми існування» [12, с. 126]. Так, окремі митці раннього модернізму трактують тіло як перепону, свідчення людської обмеженості, прив'язаність людини до матеріального, а отже, минушого світу, що підлягає руйнуванню. Подібно пише про тіло як в'язницю душі П. Карманський:

Коли-ж бо покине душа пута тіла?
Чи вирвусь з оков, щоб раю зазнати? [18, с. 33]

У наступній збірці П. Карманський поширює концепт ув'язнення в земному світі, порівнюючи у вірші «Осінь» всесвіт із труною, у якій жевріє вогонь людської душі. Через поєднання зі смертним тілом душа виявляється залученою до життя-вмирання:

Всесвіт, здається, чорне тлумно,
А ми вмерці з вогнем душі. [19, с. 50]

Не погоджуюся, однак, з М. Сталею щодо твердження про осягнення повноти людськості. Ліричні герої модерністських творів прагнуть не людської повноти, а певної над-людськості, прагнуть вирватися із земного кола сансари, позбутися тіла не як перепони, а як ознаки прив'язаності до земного, причини людського страждання, яке чітко окреслив Ц. Ровінський: «З кола життя немає виходу до якої-небудь трансценденції. Людина і Бог не мають жодної спільної площини, жодної можливості порозумітися» [11, с. 106]. Підтвердженням цієї тези сучасного дослідника

може слугувати цитата з вірша С. Твердохліба, який заперечує антропний принцип світобудови:

Все тут має мету, Боже,
Як широкий світ –
Тільки людський дух не може
Віднайти мети... [23, с. 22]

Слід зазначити, що слово *дух* або словосполучення *людський дух*, вжите в цьому уривку, часто використовується у поезії раннього модернізму як синонім слова *душа*. Різницю ж між вживанням понять *душа/дух* у поезії раннього модернізму тонко підмітив Ц. Ровінський, пишучи про творчість Лесьмяна: «Поет не протиставляє духа матерії, душі – тілу; це поняття, що доповнюють-ся, а не протиставляються. Дух не може існувати без матерії, а душа буз тіла. Трагізм існування полягає між іншим і в тому, що смерть приносить якесь розщеплення душі й тіла, а душа не може існувати без тіла, яке розкладається» [11, с. 45]. Таким чином, дух є загальним поняттям, назвою нематеріального первня в дуалістичній парі нематеріальне – емпірична матерія, а душа є поняттям вужчим, більш індивідуальним, що, своєю чергою, належить до пари (яка часто переходить в опозицію) душа – тіло. Дух відповідно належить до царини онтологічної, навіть космологічної, а душа – до антропологічної. М. Стала зазначає, що «найближчою молодопольським поетам є концепція душі як Божої іскри, як сліду Бога в людському бутті, що прагне злету в безмежжя, поновного поєднання з Абсолютом» [13, с. 113], та все-таки у їхній творчості проступає інакше прагнення – розділити душу як результат дії Бога в людському житті, те, що оживлює тіло, – і дух як частину Абсолюту, що прагне злету і поєднання з Абсолютом. У модерністській поезії зустрічаємо і юдео-християнський підхід – душа постає внаслідок акту творення, одухотворення тіла, і не є частиною Бога, і античну концепцію еманції божества – трактування душі як Божої іскри, ув'язненої в тілі, має виразно античне коріння. Така іскра може також бути результатом не еманції, а прямої дії Абсолюту – як приклад наведу вірш П. Карманського:

Ох, чому та Сила,
Що в плоть вливає іскру Духа, (...)
[Під дубом Т. Тасса, 17, с. 8]

Слід, однак, постійно пам'ятати про відсутність дотримання якоїсь усталеної семантики під час вживання цих термінів у літературній

творчості митців раннього модернізму й можливість взаємозаміни значень у словах *душа/дух*.

Хоча сучасне несубстанційне психологічне трактування терміна *душа* як «внутрішнього психічного світу людини з її настроями, переживаннями та почуттями» [16, с. 333] щойно зароджувалося в епоху раннього модернізму разом зі становленням психології як окремої галузі знань, що було пов'язане з діяльністю В. Вундта (1832–1920), у поезії раннього модернізму такий підхід чітко простежується у засобі внутрішнього пейзажу, коли душа виступає не окремою сутністю, а станом, вмістилищем почуттів.

У контексті неконвенційного, вільного використання термінів *душа/дух* у митців раннього модернізму, їхнього пошуку власних нетривіальних рішень, доцільно згадати вірш А. Лянґе – виявляючи дуалізм у підході до людської сутності, ділячи людину на тіло-прах і душу-подих, автор виокремлює третій елемент, пов'язаний з коханням, – тінь коханої особи, що теж міститься в людині і звільняється після смерті (таким чином, кохання позиціонується як винятково земне почуття, яке не має продовження у знеособленому потойбіччі).

Obym w godzinie śmierci mógł rozpleść swe
ciało,

I, nim ono w proch pojdzie, nim dusza uleci –
Niech ten cień – eterową strojny szatą białą,
Ani duch, ani ciało, jakiś żywioł trzeci – (...)
Zaświadczy [*kochanej* – J.N.], żem był zawsze
wierny jej duchowi.

Że zawsze byłem przy niej i że ona we mnie
Żyła wciąż bezcielesnym nadziemskim
zjawieniem [IX, 4, с. 24]

Через персоніфікацію духа як крилатої істоти, що прагне звільнення, лету і возз'єднання з трансцендентним, митці раннього модернізму передають контраст між буденною земною суєтою та ідеальним життям і неможливість подолання земних пут. Наведемо найпоказовіші приклади такого використання топосу *духа*:

А. Лянґе:

Z chosu życia rwiemy się ku górze,
Lecz duch się wiecznie na nizinach smęci –
I błazim niby na krzyżach rozpięci! [II, 4, с. 16]
В. Пачовський:
Дух мій рветься з низьких туг – (...)
А над море вилітає
Вдаль задивлений мій дух

[В світлі сонця, 22, с. 30]

П. Карманський:

Колись я мріяв: духом злину
В надземний рай, до ясных зір...
Ох, даром! З зойком мчу в долину:
[*Vorrei morir*, 19, с. 28]

І дух мій вічно бореться зусильно
Із традиційним ідолом мірноти
І умліває на верхах Голгоги,
І, мов каліка, падає безсильно.
[Поснули вілли, 20, с. 29]

С. Чарнецький:

Туга, що душі рвала ген до зір
В далекий світ розмірвання, спокою
[В томлячу хвилю, 24, с. 66]

Звернімо увагу на трактування людського духа в наведених творах П. Карманського – у першому вірші дух прагне вийти за межі людського тіла, поєднатися з Абсолютом, проте зазнає нищівної поразки (слід також відзначити декадентський епатаж у назві твору, яка водночас виступає епіфорою: *Vorrei morir* – хотів би вмерти). У другому вірші дух виступає «чужинцем у чужому світі», люди, що живуть за покликом духа, наштовхуються на нерозуміння тих, хто їх оточує (у цьому знайшли вияв особисті рефлексії Карманського – громадського діяча).

Вимовним для демонстрації різниці термінів *душа / дух* у площині колективного, національного є уривок з вірша В. Пачовського:

Здавили горло, чоло стоптали,
Шарпають душу, та ми живем!

Зродиться месник з кривавих туг,
Встане народ мій, наш вічний дух!

[Вічний народе, 22, с. 118]

Душа є символом індивідуального і часово співвіднесеного – теперішнього, дух же є вічним і загальним. Співвіднесення індивідуума з народом є свідомим вибором – тому народ «мій», дух національного ж перебуває на рівні колективного несвідомого, є загальним архетипом, що поєднує певну спільноту – тому дух «наш» – не вибраний, а апріорний. Дух відповідно є символом боротьби, активізму, а також символом незнищеного первня нації, її інтегрального ядра. Друга наведена строфа вживається у вірші як епіфора, що дозволяє прочитувати її як своєрідне магічно-сугестив-

не заклинання, прагнення творення через повторення усталеної фрази.

Інший молодомузівець – В. Пачовський, – чітко розмежовує поняття душі/духа, описуючи метаморфозу, переродження людської душі – її звільнення, окрилений лет і відродження у душі:

Душа моя помахом крил
Над зорі вилітає (...)
Душа моя – великий дух,
Відроджений наново [21, с. 178]

Через розширення образу душі / духа як символу пов'язаності людини з трансцендентним – образ скутого духа чи ув'язненої душі – поети декларують ув'язнення нематеріальної людської сутності у земному світі, її приреченість та неможливість досягнути абсолютну гармонію.

Протиставляючи обмеженість земної людини творчій потузі Всесвіту (тут доцільно провести паралель з *élan vital* Бергсона), К. Тетмаєр використовує образ душі, ув'язненої в шкаралупі мозку. Такий підхід можна пояснити й негативним ставленням до позитивістського раціоналізму, й активною рецепцією творів А. Бергсона. Нагадаємо, що саме потребу розвитку інтуїції, яку людина згубила на шляху еволюції, обравши за інструмент прогресу інтелект, проголошує Бергсон у своїй концепції людини як тривання. Водночас через образи вірша проступає архетипний образ вигнання з Едему: позбавлення людини чинної ролі у світовій творчості, її падіння, втрати гнозису-мудрості, приреченості на постійну боротьбу за існування. Поет цілком у душі шопенгауерівської концепції генія виду чи боротьби видів Дарвіна зараховує кохання до способу боротьби за існування (поруч із боротьбою та здобуванням), наділяючи метафізичним змістом лише творчість, яка, як бачимо з останнього рядка, трапляється нечачо і доступна лише обраним:

(...) i ludzie żyją w serca komórce małej,
i duszę mają w mózgu łupince zamkniętej.
(...) Nie widzą i nie mają nic boskiej mądrości;
muszą zdobywać, walczyć, kochać,
nienawidzić,
a wicher twórczych potęg nad głową ludzkości
dmie, sieje, choć się czasem wieki nie da widzieć.
[Dziecinne to igraszki... 9, с. 711]

Найвимовніший образ скутого духа оприявнює творчість Т. Міцинського:

Mój duch łańcuchem skuty do ziemi
zwna się w przepaść piekielnych łon,
a kiedy targnie skrzydły dźwięcznemi
głuche się echo ozwie jak dzwon [7, с. 48]

Впадає в око модерністський топос прірви, додатково підсилений образом пекельних надр. Земля в наведеному уривку виступає певною проміжною ланкою в існуванні людини, місцем її ув'язнення, наближення до пекельної (потойбічної) прірви через смертельність. Самотність, передана через образ глухої луни-дзвону, підкреслює індивідуально-екзистенційний характер вірша, у душі філософії к'еркегоріанства наголошуючи на самотності людини перед Абсолютом. В образі прикутого до землі ліричного героя можна помітити й алюзію до міфу про Прометея:

Nie pragnę słońca – osamotniony –
z krzykiem złowieszczym upiornych snów,
bogowie mogli – jam był pojony
jak wy – ambrozją – i mlekiem lwów.

Образ хижого крука, який терзав Прометея, замінено на характерний для раннього модернізму образ гнітливий сну-кошмару. Наявний також мотив богопадіння людини – ліричний герой наголошує на своєму спільному походженні з богами, вживаючи символи з античного міфу: амброзію та лев'яче молоко. Цікавим є словосполучення «bogowie mogli», що його можна інтерпретувати як алюзію до поняття «смерті Бога» Ніцше – старі боги померли, на порожній землі зосталася лише самотня поневолена людина наодинці зі своїми розбурханими позасвідомістю видіннями, яка, попри божественне походження, уже не прагне неба й здатна лише метатися в земних оковах.

Окрім наведеного у творі Міцинського мотиву богопадіння, у молодопольській поезії з'являється також платонівський мотив пригадування попереднього світу. Ідею преекзистенції артикулює, наприклад, ліричний герой А. Лянґе:

Ale ja wiem, że z innej spłynął tu krainy –
I że ten pobyt tutaj – to kara i brzemię.

Niegdyś żyłem daleko – na jakichś błękitach,
Których pamięć w mej duszy błąka się niejasno
[XXVIII, 4, с. 46]

Роздвоєння людини на тутешнє – земне – тіло і вільний – неземний – дух наявне в іншому вірші

поета, який чітко вказував на спиритуалізм свого світогляду: «Дух є всюди. Немає духу без матерії, так само, як немає матерії без духу» [5, с. 4]:

Bo obcy sobie jestem, jakby rozdwojony:
Ciałem żyję w tym czasie, na tutejszym globie,
Ale duch zamieszkuje odmienne regiony.
[XXXIX, 4, с. 60]

Ліричний герой ідентифікує себе з тілом («Ciałem żyję»), а про дух говорить у третій особі: «duch zamieszkuje». Автор, таким чином, вказує на те, що людині легше ідентифікувати себе з емпірично присутнім тілом й задовольняти його насущні потреби, аніж йти за покликом духа. Тіло є тут-і-тепер, а дух є витвором іншого світу, трансцендентного, вічного, що знаходиться поза часом і простором. Свідомість виступає в творчості А. Лянге своєрідним медіатором між заангажованістю в земні, буденні справи і зверненням до Абсолюту. Поет проводить чітку межу між земним, стражденним існуванням тіла і прагненням душі до ідеального життя, єдності з трансцендентним.

Після констатації ситуації ув'язнення людського духа та його складних взаємовідносин з навколишнім матеріальним світом поети-модерністи переходять до опису способів його звільнення та конструюють дальший розвиток подій, переходячи від метафоричного опису реальних життєвих станів до метафізичних візій.

Радісну візію такого звільнення описує, зокрема, П. Карманський:

І дух зболілий скине пута плоти
І людську страсть – демонську злобу.
Ще раз об'їму зором шпиль Голготи
І радо вийду з пекла проби. (...)
О Лето! Лето! [19, с. 60]

З плоттю, отже, дух скидає і заангажованість в людське («людську страсть»), наратор трактує земне життя як випробування, гідно вийти з якого можливо лише через Голготу – самопожертву в ім'я інших, служіння любові-*caritas*. Згадка ріки забуття (характерний для раннього модернізму антично-християнський синкретизм) знову повертає нас до традиційного в ранньому модернізмі мотиву смерті-сну, спасіння у забутті і втраті індивідуальності.

Серед способів звільнення від плоті мислителі раннього модернізму артикулюють також пізнання таємниці буття, першопричину. Як

переконував С. Пшибишевський, для звільнення душі необхідно «сягнути до першопричини, якою є Ніщо. Воно – це прабуття (...). Коли людина пізнає цю істину, коли стане втаємниченою (...) – лише тоді вона буде вільною» [1, с. 31]. Нагадаємо, що мотив втаємничення, отримання прихованого знання був ключовим у гностицизмі – саме концепцію пневматика – людини духу – використовує Пшибишевський у своїй концепції «оголеної душі».

У модерністській поезії частим є мотив висхідного руху, коли дух, відкинувши кайдани матерії, а відповідно пов'язану з нею смерть, піднімається вгору – до ідеального буття. Безмежний простір у творчості К. Тетмаєра простягається не тільки по горизонталі (пустеля), а й активно розвивається по вертикалі. Небо постає в уяві поета сферою духу, яку митець рішуче протиставляє земному світові:

Duchu ludzki – z gwiazd twe gźło!¹
Ponad życie! Wyżej! Wzwyż!
Ponad świata próch i śmierć!
Śmiechem mu się w oczy wświeć!
Pluń mu w twarz i wyżej leć, [VI, 9, с. 909]

Впадає в око вказівка на небесне походження людського духа, поет протиставляє духове й земне, наділяючи світ атрибутами проминання, що веде до знищення (праху) і смерті. Натомість цілком у дусі модерністського епатажу наратор закликає до іронії та погорди щодо світу, утверджуючи через мотив польоту вищі цінності. Сутністю людської екзистенції, відповідно, є скерування в бік Іншого, Не-Я, прагнення осягнути свідомого своєї сили духа як частки духового первня Всесвіту.

Щодо теми польоту у світовій культурі доцільно навести спостереження М. Еліаде: «На усіх рівнях культури, попри різницю, і то значну, історичних і релігійних контекстів, символізм польоту завжди висловлює подолання людської долі, трансценденцію і свободу» [3, с. 148]. Образи відриву від землі, злету, польоту належать до архетипних символів духового. Для раннього модернізму було актуальним шопенгауєрівське сприйняття східного мотиву польоту як звільнення від земного матеріального світу, яке, безперечно, вплинула на використання згаданого мотиву в поезії епохи *fin de siècle*. Як слушно зазначає Я. Тучинський, «у ведичному трактуванні птах, який піднімається до неба, є символом визволення, а виражена в такий спосіб індійська

¹ gźło (gieźlko) – сорочка з білого полотна.

формула тотожності вільної індивідуальної душі й Абсолюту є одним із головних елементів філософії А. Шопенгауера» [14, с. 83].

К. Тетмаєр у своїй творчості розвиває ідею ілюзорності буття, протиставляючи земному буттю вічний Абсолют, пропонує візію спасіння як ілюстрацію ведичної формули *tat twam asi*: проголошуючи ілюзорність життя, ліричний герой вбачає спасіння в осягненні єдності зі Всесвітом, розчиненні в Абсолюті, символом якого є світло. Як слушно відзначила М. Подраза-Квятковська, у Тетмаєра звільнення асоціюється із зануренням в освітлений простір неба, що і за містичними, і за буддійськими концепціями означає осягнення останньої сфери неба, області, позбавленої форми, в якій немає вже ні свідомості, ні позасвідомості [8, с. 45]. Ідея облуди Майї, відома митцям раннього модернізму завдяки її осмисленню в Шопенгауєра, проступає й у творах польського модерніста:

Zda mi się – jasność wielka, nieprzejrzana,
w jasności jedność w jedno z nią współzlana.

Ach! gdybyż nigdy nie rzuciła mnie
z myśli najlepsza, że ja tylko śnię,
że cała nędza życia jest zwodniczym
widzeniem tylko, że wszystko jest niczym...
[XVII, 9, с. 280]

Атрибутом спасіння-нірвани Тетмаєр отождиває відсутність матеріального, звільненням від оков земного світу. Нагадаємо, що ключовим словом популярної серед модерністів східної концепції нірвани є знеособлення.

Серед поетів Молодої Музи переважає акцент на загробному, трансцендентному, а не тутешньому, матеріальному. Так, у вірші, який вважаємо програмним, П. Карманський, опираючись на християнську риторику, проголошує пріоритет духовного:

Не тіла ради, не тіла
Терпів Спаситель знуцання
І випив чашу страждання –
Не тіла ради, не тіла! [19, с. 67]

У іншому творі він протиставляє муці життя вищу загробну ціль:

Весь вік ідуть за мною вірно
Понура скорб і лютий біль –
І кличуть: Цить! Терпи покірно,
Не тут твоя остання ціль!
[Гірки мозолі точать сили... 19, с. 77]

Загалом, на підставі проведеного аналізу вважаємо, що для польського та українського раннього модернізму характерний актуальний для європейської культури дуалізм, який стосовно людської сутності виражається у її дихотомічному поділі на тіло / душу, або навіть поділі трихотомічному, коли тілу протиставляється душа і дух. У онтологічному вияві такий дуалізм проявляється у протиставленні земного / загробного з акцентуванням цінності першого (Лесьмян) або другого (Тетмаєр, Карманський Лянґе, Пачовський). Виразна дуалістична або навіть трихотомічна антропологія, поділ людини на тіло та душу, або тіло / душу / дух є парадоксом молодопольської поезії, зважаючи на постійні прагнення уніфікувати світобудову й загалом моністичний світогляд, який виражався у релігійному синкретизмі. Успадкована в рамках середземноморського культурного родоводу опозиція матеріальне-духовне виразно простежується у творчості як українських, так і польських митців раннього модернізму.

Фактично єдиним моністом у підході до людської сутності у польському та українському ранньому модернізмі є Б. Лесьмян, у поезії якого наявне трактування поєднання душі з тілом як апофеозу людськості, можливості впливати на земне життя, і що найважливіше – кохати і бути коханим, а отже – позбутися часто артикульованої у поезіях епохи самотності. Душу Б. Лесьмян сприймає як сутність людини, те, що робить її живою, забезпечує її екзистенцію. Як ми вже згадували, це Божа іскра, слід Бога в людському існуванні. Душа у поета створена духом і в дух перетворюється по смерті. Сполука душа-тіло є найвищим виявом буття, кульмінацією духового. У Лесьмяна також з'являється «життя душі» – щось немислиме для Тетмаєра чи Лянґе – отождиває, оскільки душа живе, то вона може і померти. З приводу поезії Лесьмяна додатково зазначимо, що саме тілесність є невід'ємним атрибутом поетової концепції душі. Тілесне буття у його творчості приваблює душу більше ніж буття ідеальне. Тут можемо говорити і про вплив біографічних танатичних факторів. Захоплення тілом і розпач з приводу його ненадійності та минуцості є наслідком страху смерті, яка переслідувала поета. Як відомо, Лесьмян надзвичайно болісно пережив смерть брата в молодому віці. Його мати і сестра померли від туберкульозу за життя поета. Сам митець також страждав від цієї недуги. Тіло у Лесьмяна не є ані в'язницею для душі, ані її прихистком. Воно є умовою існування душі, можливістю зазнати найбільш повного буття – буття живою людиною. Топос душі у поета це не так душа-дух, як душа-тіло. Концепція душі

Лесьмяна, своєю чергою, активно перегукується з антропологією біблійною, а найчастіше юдейською, старозавітною – душею-*нефеш*.

Можемо простежити генезу душі, розвиток топосу душі в індивідуальній поетичній світобудові. Насамперед внаслідок акту творення, котрий, з одного боку, суголосно з гностичною традицією, є помилкою, джерелом трагічності земного буття, а з другого – актом постановня матеріального світу, що дає можливість прожити життя вповні завдяки його індивідуалізму і з можливістю творення, що ставить людину в рівень з Богом, можливим стає існування душі, яка в розумінні Лесьмяна є втіленим духом. Душа є найвищою стадією духа, тому кожне тіло оточене незліченною кількістю духів, що прагнуть втілитися. Якщо загалом стосовно доби раннього модернізму ми говоримо про топос душі / духа, маючи на увазі трансцендентну спрямованість топосу, його абсолютну природу, походження зі світу ідей, то в поезії Лесьмяна надibuємо радше топос душі / тіла, що підкреслює тілесну закоріненість душі. Важливими властивостями такого топосу є здатність впливати на навколишній світ і кохання як апофеоз цієї здатності, як можливість втілювати духи і перемагати смерть.

Щодо стосунку тіла/душі у молодопольській літературі доцільно навести спостереження М. Сталі: «перед 1900 роком наголошувалась вищість душі та факт її ув'язнення в тілі. Початок ХХ ст. – реабілітація тілесності. Особливу роль в цьому процесі відіграло нове зацікавлення творами Ніцше, помітне також і в Польщі» [12, с. 85]. Суголосним цій еволюції є процес заміни у польському, та в українському ранньому модернізмі пасивного проголошення трагічності життя, модного спліну та депресії віталізмом та активним пошуком екзистенційного сенсу. В період, коли місце А. Шопенгауера як духовного натхненника Молодої Польщі, починає займати Ф. Ніцше, чільний представник молодопольського декадансу К. Пшерва-Тетмаєр творить ліричного героя поезій, здатного подолати модерністські сумніви і суперечності. Такий герой має бути не лише сильнішим від зовнішнього світу, а й свідомим своїх внутрішніх слабостей, які повинен перемогти.

Протиставлення матеріальне / духовне в добу раннього модернізму несе не лише метафізичний, а й суспільний зміст. Це протиставлення застиглої буденності творчості як вияву духовних сил. Вперше цю ідею зустрічаємо у концепції двох типів дійсності А. Бергсона. У модерністській творчості вона веде до протиставлення митця і натов-

пу. Наприклад, П. Карманський у своїй передмові до збірки «Пливем по морі тьми» згадує слова Ніцше: «Колись дух був богом, відтак перекинувся в чоловіка, нині стає товпою» [20, с. 4]. Поет відповідно намагається повернути духовному первню його первісний, трансцендентний зміст.

Загальні висновки з дослідження співвідношення матеріального і духовного у поезії раннього модернізму можемо оформити у вигляді наступних тез:

– У творчості митців першої фази Молодої Польщі та в окремих зразках української модерністської поезії (головно у П. Карманського) тіло пов'язується зі стражданням. Символом земних страждань виступає образ ув'язнення людських душі/духа в тілі, що передає залежність людської сутності від матеріального, яке є крихким, вразливим і проминальним – життя при такому підході є стражденим вмиранням, позбавленим сенсу. Окремо наголошу, що використання співвідношення чи опозиції душа/тіло, навіть у віршах, де образ ув'язненої душі використовується для передачі стражденності земного існування, пов'язане зі спробами подолання постпозитивістського декадансу, є першими провісниками звернення до екзистенціалізму, виявом прагнення подолати буденність, бажанням чину, яке пізніше акумулюється в образі злету звільненого духа.

– Тіло також виступає знаряддям отримання життєвої гедоністичної насолоди (головно сексуальної), а також знаряддям чину, інструментом духу, що особливо артикулюється в українській поезії доби національного піднесення. Дещо інакше трактує тіло Б. Лесьмян – як джерело повноти життя, найвищий можливий щабель індивідуального існування. У своєму трактуванні людського буття він близький до гебрайського, старозавітного підходу.

– Проведений аналіз різниці у вживанні термінів душа / дух дозволяє стверджувати, що можемо ототожнити ці поняття, коли у творі йдеться про опозицію матеріальне / духовне, однак у вужчому розумінні відносимо дух до онтологічної сфери, опираючись на такі приклади його вживання як Світовий Дух, Дух народу, Дух-Абсолют, а душу як духовну сутність, що оживлює тіло, – до сфери антропологічної. У ранньому модернізмі образ духа виступає наступним щаблем розвитку душі, і водночас – символізує її повернення до витоків, звільнення духа означає його поєднання з першопричиною, з Абсолютом. Виключно стосовно духа поети раннього модернізму застосовують семантику польоту, ширяння для передачі стану звільнення людської сутності.

– Частим є мотив смерті як звільнення від тіла. З одного боку, захоплення смертю безперечно слід віднести на карб декадентського епатажу, проте саме через зацікавлення цим феноменом, загальномодерністське конструювання нової есхатології, найповніше виявляється суб'єктивно-екзистенційний характер цього художньо-світоглядного напрямку, його дух індивідуальності – адже перед лицем смерті кожна людина постає самотньо. Смерть митці модернізму звеличують як збавлення від матеріального, перехід до стану небуття, який трактується згідно з східною концепцією нірвани. Пошуки звільнення, виходу поза тілесне, різноманітні візії спасіння, актуальні для раннього модернізму, пов'язані з активною рецепцією індивідуалістських східних, зокрема індійських, концепцій, рішучим відмежуванням від колективізму позитивізму.

– Крізь концепцію душі як Божої іскри, ув'язненої в тілі (вживаючи атрибут Бога, маємо

на увазі не християнського Бога-Отця, а характерний для раннього модернізму синкретичний Абсолют) проступає виразно гностична світобудова, адже сенсом людського життя у гностицизмі є визволити душу – уламок ідеального, божественного, ув'язнений у матеріальному світі, – з оков земного світу, з-під влади злого Деміурга, через пізнання прихованого знання (гнози).

– Найтісніше семантичне поле поняття *тіла / душі / духа* в модерністській поезії пов'язане з поняттями буття, вічності, ув'язнення/звільнення, смерті та Абсолюту.

Розвиток підходів до трактування *духовного* та його символіки в епоху раннього модернізму, тогочасний процес пошуку відповідей на запитання про людську сутність та сенс існування, що є основним рушієм філософії, є ще одним аргументом на користь зауваги-спостереження сучасного британського мислителя Пауела Девіса «поняття душі завжди буде безнадійно багатозначним» [2, с. 103].

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Boniecki E.* Struktura «Nagiej duszy». Studium o S. Przybyszewskim / Edward Boniecki. – Warszawa, 1993. – 153 s.
2. *Dawies P.* Bóg i nowa fizyka / Paul Dawies; tłum. P. Amsterdamski. – Warszawa, 1996. – 153 s.
3. *Eliade M.* Mythes, rêves et mystères / Mircea Eliade. – Paris : Gallimard, 1952. – 370 s.
4. *Lange A.* Poezja wybrana / Antoni Lange; wybór i opracowanie P. Bukowiec. – Kraków : Universitas, 2003. – 184 s.
5. *Lange A.* Studia i wrażenia / Antoni Lange. – Warszawa, 1900. – 37 s.
6. *Lutosławski W.* Nieśmiertelność duszy. Zarys metafizyki polskiej / Witold Lutosławski. – Warszawa, 1925. – 398 s.
7. *Miciński T.* Poezje / Opracował Jan Prokop // Biblioteka poezji Młodej Polski / Pod red. M. Podrazy-Kwiatkowskiej i J. Kwiatkowskiego. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1984. – 403 s.
8. *Podraza-Kwiatkowska M.* Kazimierz Tetmajer – metafizyk / Maria Podraza-Kwiatkowska // Między Tatrami a niebem: studia o K. Przerwie-Tetmajerze / wstęp M. Golda-Trajdos i A. Kudasik. – Nowy Sącz : Oficyna Wydawnicza Związku Podhalan, 1987. – S. 39–45.
9. *Przerwa-Tetmajer K.* Poezje / Kazimierz Przerwa-Tetmajer. – Warszawa: PIW, 1980. – 1210 s. – (Biblioteka Poezji i Prozy).
10. *Przybyszewski S.* Na drogach duszy / Stanisław Przybyszewski – Kraków, 1900. – 127 s.
11. *Rowiński C.* Człowiek i świat w poezji Leśmiana / Cezary Rowiński. – Warszawa : PWN, 1982 – 327 s.
12. *Stala M.* Pejzaż człowieka / Marian Stala. – Kraków : W-wo Baran i Suszczyński, 1994. – 287 s.

13. *Stala M.* W kręgu Młodej Polski / Marian Stala. – Kraków : Universitas, 2001 – 425 s.
14. *Tuczyński J. A.* Schopenhauer a Młoda Polska / Jan Tuczyński. – Gdańsk, 1969. – 230 s.
15. *Twardowski K.* Metafizyka duszy / Kazimierz Twardowski. – Wiedeń, 1985. – 396 s.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Упор. Бусел В.Т. – Київ : Перун, 2005. – 1720 с.
17. *Карманський П.* Блудні огні / Петро Карманський. – Львів : накладом М. Петрицького, 1907. – 64 с. – (Серія Молода Муза II).
18. *Карманський П.* З теки самоубийця / Петро Карманський. – Львів : Накладом А. Хойнацького, 1899. – 48 с.
19. *Карманський П.* Ой люлі, смутку / Петро Карманський. – Львів : Накладом Н. Величковського і С-ки, 1906. – 81 с.
20. *Карманський П.* Пливе по морі тьми / Петро Карманський. – Львів: Накладом автора, 1909. – 141 с. – (Серія Молода Муза 11).
21. *Пачовський В.* Ладі й Марені терновий огонь мій... / Василь Пачовський. – Львів: Наклад В. Боберського, б/д. – 200 с. – (Серія Новітня бібліотека № 15–18).
22. *Пачовський В.* На стоці гір / Василь Пачовський. – Львів : Накладом М. Петрицького, 1907. – 128 с. – (Серія Молода Муза IV).
23. *Твердохліб С.* В свічаді плеса / Сидір Твердохліб. – Львів : Накладом автора, Загальна друкарня, 1908. – 78 с. – (Серія Молода Муза 8).
24. *Чарнецький С.* В годині сумерку / Степан Чарнецький. – Львів : Накладом М. Петрицького, 1908. – 94 с. – (Серія Молода Муза VII).